

O WEWNĘTRZNYM UKŁADZIE PRAC ETNOGRAFICZNYCH

W układzie wewnętrznym prac etnograficznych i etnologicznych przyjmują najczęściej polscy badacze podział, dzielący całość kultury ludowej, na trzy działy: kulturę materialną, kulturę społeczną i kulturę duchową. Treść poszczególnych działów została również ustalona i zamknięta w szablon. Gdy bierzemy do ręki książkę etnograficzną lub etnologiczną i spostrzeżemy przeprowadzony podział na wymienione wyżej trzy kultury, z góry już wiemy, że zawiera ona bezbarwny szablon, w którym pierwszym rozdziałem w kulturze materialnej będzie *zbieractwo*, w kulturze duchowej *narodziny* itd. itd.

Jeżeli chodzi o prace syntetyczne, omawiające całokształty kultury ludowej większych obszarów, czy też porównawczo paru lub kilku grup narodowościowych, słuszne jest, iż musi być przeprowadzona systematyka materiałów, tym bardziej, że chodzi nam w tym wypadku nie o plastyczne, życiowe, bezpośrednie przedstawienie życia ludowego, ale w pierwszym rzędzie o porównawcze zestawienie elementów kultur ludowych większych obszarów. Jakkolwiek do takiego postawienia sprawy możnaby mieć też pewne zastrzeżenia, przyjmuje, że w pracach syntetycznych podział ten jest celowy.

Zupełnie jednak inaczej przedstawia się sprawa w wypadku przedstawień etnograficznych, monograficznych jednej wsi, paru lub kilku wsi, większego obszaru (powiatu albo województwa), określonej grupy etnicznej lub też całej grupy narodowościowej.

Od kilku lat przeprowadzam własne badania terenowe etnograficzne i pierwszą moją pracę terenową etnograficzną ułożyłem właśnie wedle przyjętego schematu etnograficznego.

Na podstawie tej pracy z łatwością stwierdziłem, iż układ, który by można nazwać klasycznym, jest przy zastosowaniu do tego rodzaju prac nieodpowiedni. Całość wychodzi błado, bez wyrazu, przedstawiony obraz nie posiada barw, siły życiowej i plastyczności. Wyłania się wiele nowych zagadnień, które nie wchodzą w ustalony schemat.

Jaki jest całkowity cel etnograficznej, monograficznej (terenowej), pracy odnoszącej się do kultury ludowej? Otóż cel pracy etnograficznej, monograficznej, polega nie tylko na dostarczeniu materiałów do przyszłych opracowań syntetycznych. Cel pracy etnograficznej, monograficznej, poza zbiorem materiałów dla dalszych opracowań i porównań syntetycznych, jest inny. Praca taka ma nam dać pełny, wyraźny obraz żyjącej i działającej grupy ludzi z jednej wsi, z grupy wsi, z grupy etnicznej, narodowościowej itp. Na obszarach o ludności narodowościowo mieszaney praca powinna przedstawić wzajemne stosunki obu narodowości, przyczyny przewagi jednej narodowości nad drugą, asymilowania kultury wyższej przez niższą, czy też naodwrot itp. Następnie wpływ kultury miejskiej na wiejską (ewentualnie naodwrot), przyjmowanie i przerabianie elementów kulturowych miejskich (wiejskich), przeżywanie się form przy pozostawieniu treści i naodwrot itd.

Monografia etnograficzna ma nam dać obraz współżycia płci, roli społecznej mężczyzn i kobiet, związków młodzieży wiejskiej obu płci, związków zawodowych, roli ubogich i bogatych w społeczności wiejskiej, znaczenia funkcjonalnego różnych przedmiotów itd.

W pracach etnograficznych monograficznych powinno się również usunąć sztuczne dzielenie pewnych całości na części, przez dzielenie ich i umieszczanie np. jednych w zakresie kultury materialnej, drugich w zakresie kultury duchowej i społecznej, jak to ma miejsce w dotychczas używanym schemacie. Dzielimy wiele rzeczywistych zespołów czynności, w praktykach ludowych zupełnie niepodzielnych. Szczególnie robimy to wyszczególniając w „kulturze społecznej“ rozdział: zwyczaje gospodarskie. Podział przez nas uskuteczniany jest sztuczny i w *pracach monograficznych zupełnie zbyteczny*, sprawiający, że opisywana przez nas grupa przedstawiona jest nieżyciowo, bez koniecznego w tym wypadku przedstawienia sposobu rozumowania i psychiki ludowej. Tak np. w budownictwie, rolnictwie ii. szereg naturalnych, kolejno koniecznych czynności zostaje rozerwany zupełnie niepotrzebnie. Naprzód czytamy o tym, jak się chatę już buduje, a dopiero gdzieś w połowie książki dowiadujemy się o tym, jakie czynności muszą być przedsiębrane przy znalezieniu odpowiedniego miejsca pod nowy dom, przy zakładaniu podwalin, wprowadzaniu się do wybudowanej chaty itp. Czynności wtedy wykonywane mają zapewnić osiągnięcie pewnych materialnych korzyści (pomyślnego rozwoju nowego gospodarstwa, przy praktykach rolniczych materialnej korzyści urodzaju itd.). Z powodu tych łączności uważam za słuszniejsze włączenie w pracach etnograficznych monograficznych, pewnych elementów z kultury tj. społecznej czy nawet duchowej, do opisów z zakresu kultury materialnej. Czy nie lepiej i słuszniej, jaśniej i prościej przedstawiać łączące się naturalnie zespoły czynności razem, w kolejności naturalnej, tak jak występują one u ludu. Wyjdzie to na pewno na korzyść dla całości kształtu, pełni i życiowego przedstawienia opisywanej społeczności ludzkiej.

Nauka nasza, szczególnie w dziale etnografii domaga się unowocześnienia, postępu, dostosowania do dzisiejszych potrzeb, zadań i dania odpowiedzi na różne pytania, których oczekujemy od nowoczesnego opracowania etnograficznego.

Konieczności rozwinięcia, zastosowania etnografii do dzisiejszych zadań, dowodzą też w pewnej mierze wymyślane w ostatnich latach różne nowe nazwy, jak etno-socjologia, socjo-etnografia itp. Dowodzi to z jednej strony, że używany obecnie schemat etnograficzny jest za szczupły, nie odpowiada stawianym mu zadaniom, z drugiej zaś, iż wymyślający nowe nazwy, zamiast wypowiedzieć się przez rozbudowanie, pogłębienie, obmyślenie nowego układu, wybierają drogę łatwiejszą, ograniczającą się do stwarzania nowych nazw, bez dokładnego spreeczowania, co mają one właściwie oznaczać, jaki jest ich zakres i pociągająco wymyślane. Należy zawsze pamiętać o tym, iż nauki to nie są garnuszki z farbami, które wedle chwilowej potrzeby, dla efektu, lub rynkowej koniunktury miesza się raz tak, raz owak. A w rzeczywistości podstawowe kolory pozostają zawsze te same i zawsze czyste, mimo

chwilowego ich zmieszania. Podobnie też i z naukami. Etnografia po zostanie etnografią, mimo stwarzania jakichś sztucznych wspólnych nazw. Natomiast trzeba koniecznie i jest to obowiązkiem zajmujących się nauką, aby nauki swoje unowocześniali, zastosowywali do potrzeb i stawianych im zadań i aby pracowali nad postępowaniem i rozwojem swoich dyscyplin. A oczywiście postęp i rozwój nauki nie powoduje zupełnie zmiany jej nazwy. Rozszerza, względnie tylko pogłębia jej treść.

Z powyższych względów, biorąc w pierwszym rzędzie pod uwagę niedostatek, szczupłość i brak życiowości w obecnie stosowanym schematycznym układzie etnograficznym, podaję poniżej projekt nowego układu wewnętrznego etnograficznych prac monograficznych, dotyczących wsi, grupy wsi, większego obszaru niezakreślonego granicami etnicznymi (powiatu, województwa), grupy etnicznej, zawodowej, narodowościowej itp. Projekt ten, oraz zawarty w nim nowy schemat nie jest i nie ma być układem sztywnym, stosowanym zawsze w jeden i ten sam sposób. Układ ten ma być układem życiowym, odpowiadającym czy to samemu charakterowi opisywanej społeczności, czy też specjalnym celom, dla których ma służyć dana praca. (Na konieczność zmiany używanego dotychczas schematu zwracałem już uwagę w moich opracowaniach od roku 1936).

Projekt ten przeznaczam pod rozwagę i dla użytku już wykształconych etnografów, dlatego też w poszczególnych rozdziałach nie podaję drobiazgowej ich treści, tylko wytyczne (tytuły) ogólne.

Projekt ten przedstawia się następująco:

MONOGRAFIA ETNOGRAFICZNA

Przedmowa (tz. ewentualnie przedmowa redakcji),

Wstęp (Uwagi ogólne, cel pracy, konstrukcja, wykorzystane źródła, informatorzy itp. Wiadomości ogólne, wprowadzające, orientujące w charakterze i celu pracy.)

CZĘŚĆ I

Osiągnięty cel (A więc przebyte miejscowości, czy też zbadany obszar, granice obszaru lub przebadanej grupy etnicznej itp. Krótka synteza uzyskanych wyników, popartych podanym w następnych rozdziałach materiałem).

Samookreślenie (samopoczucie) etniczne ludności zbadanych obszarów (Wedle możności odpowiedzi oryginalne).

Tradycje związane z powstaniem i nazwami zbadanych miejscowości (Ewentualnie też tradycje historyczne odnoszące się do całych wsi, ich części, szczególnych miejsc, sąsiednich obszarów itp.).

Opis historyczny badanego obszaru (który może być równocześnie uzupełnieniem i wyjaśnieniem tradycji historycznej podawanej przez lud. Rozdział może być napisany przez specjalistę).

Osadnictwo (Osadnictwo ludowe, tradycje i w miarę możliwości ściślejsze dane. Należy zwrócić uwagę na księgi parafialne, urodzin, szczególnie zaślubin, bo te dają wiele materiału do ruchu ludności).

Opis geograficzny i geologiczny (Zależnie od charakteru pracy i taki rozdział może być dodany. Opis na podstawie istniejących podręczników lub napisany przez specjalistę).

Fauna i flora (Uwaga jak wyżej).

CZĘŚĆ II

I. *Krajobraz. Komunikacja.* (W rozdziale tym przechodzimy już do przedstawienia człowieka i jego ogólnego związku z krajobrazem. Opisowe przedstawienie kulturalnego krajobrazu i przez komunikację związać go z człowiekiem. Jako komunikację rozumię tu tylko opis dróg, ścieżek, kładek, mostów i sposobu poruszania się człowieka w terenie w ogólnym zarysie, bez podawania szczegółowych opisów wozów, sań, siodła przy komunikacji wierzchem itp.).

Miasta. Miasteczka. Wsie. Kształt wsi. (Opis miast, miasteczek, odbywających się w nich jarmarków i innych wiadomości o ich strukturze, mogących przydać się przy omawianiu wpływu społecznego, budownictwa, stroju, gospodarki miast i miasteczek na wieś. Omówienie kształtu wsi. Kształt wsi łatwo omówić na podstawie map 1:100.000).

Zagroda. Budownictwo. (Z kolei przechodzimy do opisu z planami zagród jako całości, następnie do szczegółowego omówienia budownictwa mieszkalnego. Po stwierdzeniu stanu dzisiejszego, przechodzimy do przedstawienia stanu dawnego, lub naodwrot. Należy podkreślić przyczyny, które podziały na rozwój, czy też przyjęcie form nowych, wpływ budownictwa miasteczkowego itp. Z przedstawieniem stanu dawnego najlepiej złączyć całą formę obrzędowo-magiczną związaną z wybraniem miejsca, budową, wprowadzaniem się itp. do nowo wybudowanej chaty. W wypadku jeżeli budynki gospodarskie łączą się konstrukcyjnie z samą chatą, należy je także opisać. Jeżeli nie, to porzucić na ich ogólnym omówieniu na początku rozdziału, przy opisywaniu całej zagrody i rozmieszczonych w niej zabudowań. Rozpatrzenie szczegółowe budowy itp. budynków gospodarskich osobno stojących przenieść do odpowiednich rozdziałów. Brogi przy przechowywaniu siana, stajnie przy chowie bydła itp.).

Wnętrze chaty. Sprzęty. (Piec, sprzęty, rozmieszczenie ich w izbie, sieni, komorze. Przeznaczenie sprzętów — co w nich przechowują. Wykonanie techniczne sprzętów opisać przy obróbce drzewa. Sposoby oświetlania izby).

Zdobnictwo sprzętów. Malarstwo. Wycinanki. (Formy zdobnicze, rozwiązania artystyczne. Sposoby wykonania).

Odzież. Zdobnictwo odzieżowe. (Odzież, dawna, obecna. Zdobnictwo odzieży i człowieka. Zaznaczyć czy ozdoby sporządzają sami, czy też sprowadzają. Jeżeli tak to skąd. Wykonanie techniczne ozdób przy obróbce surowców. Przy stroju opis broni, jeżeli wiąże się np. ze strojem zbójnickim. Opis dokładny przy myślistwie).

II. *Uprawa roli.* (Sposoby gnojenia, uprawa ręczna, narzędzia rolnicze z zaprzęgiem zwierzęcym. Strona obrzędowa, przy pierwszej orce itd. Przy narzędziach w tym rozdziale i następnych zwrócić uwagę na magiczne znaczenie narzędzi itd.).

Zbiór plodów roślinnych. Zwózka. Młocka. Przechowywanie. (Przy zbiorze sierpy, kosy, przy zwózce wozy, następnie cepy ii., przy przechowywaniu stodoły, siasieki, kadłuby — skrzynie itd. itd.).

Hodowla zwierząt. Weterynaria ludowa. Sianokosy. Przechowywanie siana. (Zwierzęta, rasy, organizacja pasterska, obrzędowość. Sposoby leczenia bydła. Sianokosy. Nosze do siana i wozy. Stogi, brogi ii.).

III. *Zbieractwo. Kopieniactwo.* (Narzędzia, rośliny, wierzenia.).

Bartnictwo. (Pasiaki, narzędzia, prawo bartne, wierzenia związane z pszczołami ii.).

Rybacktwo. (Narzędzia, organizacja, strona obrzędowa, jak zresztą i przy innych i poprzednich rozdziałach).

Łowiectwo. (Uwagi jak wyżej).

(Uwagi do działu II i III: Kolejne ułożenie rozdziałów tych obu działów powinno być niestałe. Układ rozdziałów powinien zależeć przede wszystkim od charakteru opisywanej grupy. Układ jak podany wyżej odpowiadałby grupie rolniczej. Przy grupie np. pasterskiej układ zostałby w ten sposób zmieniony, iż jako pierwsze zostałyby opisane pasterstwo, następnie tak jak np. u Hucułów praca w lesie, potem bartnictwo, rybactwo, łowiectwo itd. Zasada tych działów jest, że w grupie II mieszczą się zajęcia główne służące do utrzymania, w kolejności ważności ich dla danego gospodarstwa ludowego, w dziale III natomiast zajęcia poboczne, również w kolejności ilościowego ich występowania. Zależnie od zadania, jakie miałyby spełniać dana praca, rozdziały te mogą być dzielone na części i uzupełnianie w zakresie rolnictwa, pasterstwa ii. zestawieniami statystycznymi).

IV. *Przygotowywanie pożywienia.* (A więc narzędzia do tego służące jak olejnice, żarna, stępy, młyny wietrzne i wodne, naczynia do gotowania, podstawki ogniowe ii.).

Pożywienie. Pożywienie głodowe. (Rodzaje pokarmów, sposoby ich przyrządzania).

V. *Uprawa roślin włóknistych. Obróbka włókien.* (Gatunki uprawianego lnu i konopi. Obróbka włókien roślinnych i zwierzęcych, narzędzia do tego służące. Obróbka od samych początków do uzyskania gotowej tkaniny. Wierzenia z tym związane).

Farbiarstwo. Foliusznicstwo. (Farby, sposoby farbowania, folusze ii.).

Kożusznictwo. (Uwagi jak w poprzednich rozdziałach).

VI. *Obróbka kości, rogu, kruszców.*

Obróbka kory i drewna.

Obróbka kamienia i gliny.

(W dziale V i VI przy obróbce włókien, drewna itd. należy równocześnie omówić, ewentualnie w osobnych rozdziałach twórczość artystyczną, przemysł ludowy i chałupniczy. Zależnie od rodzaju pracy można dodać zestawienia statystyczne dotyczące wytwórczości ludowej).

VII. *Wiadomości matematyczne. Miary. Wagi.*

Sprzedż i wymiana plodów rolniczych i innych. Jarmarki. (Oba te rozdziały mogą być wyszczególnione osobno, albo też treść ich może być omówiona przy poszczególnych rozdziałach),

VIII. *Zabiegi o czystość osobistą. Czystość odzieży.* (Środki służące do kąpieli czystościowych, łaźnie, pielęgnowanie cery, pranie bielizny, przechowywanie bielizny i odzieży, środki przeciw owadom ii.).
Lecznictwo. (Całokształt).

CZEŚĆ III

IX. *Zwyczaje prawne.* (Prawo zwyczajowe: przy kupnie, sprzedaży, dziedziczeniu, podziale majątku między dzieci, krewnych, w braku dzieci i krewnych itd.).

Struktura społeczna wsi. (Stosunek społeczny mężczyzn do kobiet, związki zawodowe ii., związki młodzieży i inne wiadomości odnoszące się do struktury społecznej wsi.).

X. *Zwyczaje towarzyskie.* (Formuły przywitań, pożegnań, życzeń, przy pracy, w polu, w drodze, w domu, przy odwiedzinach, w czasie jedzenia itd. Przekleństwa. Przewiska).

Gry i zabawy.

Instrumenty muzyczne. Muzyka. Tańce.

Widowiska. (O ile są to widowiska nie łączące się z obrzędami dorocznymi).

XI. *Obrzędy doroczne.* (Święta doroczne główne, zdobienie przedmiotów obrzędowych, jak np. pisanki ii., dnie różnych świętych i związane z tym praktyki).

XII. *Obrzędy rodzinne.* (Obrzędy rodzinne: narodziny, wesele, pogrzeb, całokształty z pieśniami itp.).

XIII. *Literatura.* (Rozdział ten łączy się bezpośrednio z życiem towarzyskim, zebraniemi itp. podczas których śpiewają pieśni okolicznościowe, opowiadają baśnie, podania, legendy, zagadki, przysłowia ii. Pieśni obrzędowe, doroczne należy jednak pomieścić przy odpowiednich rozdziałach, tu tylko te, które nie łączą się z żadnymi obrzędami itp.).

CZEŚĆ IV

XIV. *Wiedza i wierzenia o przyrodzie martwej.* (Słońce, księżyc, gwiazdy, ziemia, podział i nazwy roku, kwartału, miesiący, tygodnia, dnia: tęcza, piorun, grzmot, burze itd. itd.).

Wiedza i wierzenia o przyrodzie żywej: rośliny i zwierzęta.

XV. *Orientacja w zjawiskach psychicznych.*

Wróżbiarstwo. Czary.

Uprawianie ekstazy.

Magia.

Demonologia.

Kulty.

CZEŚĆ V

XVI. *Zakończenie.* (W paru rozdziałach omówiona całość pracy i osiągniętych wyników. Przyczyny i skutki rozwoju, zapożyczeń z grup sąsiednich, jeżeli są do tego odpowiednie materiały itp. Wpływ miast i miasteczek, ośrodków fabrycznych, wpływ zmieniającej się struktury społecznej na formy życiowe i elementy kulturowe itd. itd. Nie ustalam

tu żadnych rozdziałów, ponieważ mają one wypływać z charakteru pracy i zebranych materiałów).

* * *

Co do całości projektu należy zaznaczyć, iż jest on niejako planem maksymalnym. W miarę potrzeby plan ten może być albo zwiększany przez rozbięcie niektórych rozdziałów i pogłębienie ich zawartości treściowej, albo zmniejszany przez krótkie omówienie jednych, opuszczenie mniej ważnych rozdziałów, w końcu nawet przez pominięcie pewnych części. Należy pamiętać, że treść, a nawet część treści każdego z rozdziałów może być opracowana jako osobne zagadnienie w osobnej pracy. W podanym planie układu wewnętrznego rozdziałów nie podaje, ponieważ można użyć jako wzorów podziałów przyjętych w innych pracach, a także podział ten może zależeć od samego materiału i od umiejętności badacza. O zawartości treściowej całej pracy, jej poszczególnych części i rozdziałów rozstrzygać będzie też cel i charakter pracy, ilość środków i czasu przeznaczonych na zbadanie pewnego obszaru itp.

Nowy projekt układu wewnętrznego etnograficznych prac monograficznych nie rozbudowuje schematu w kierunku niepotrzebnego powiększania ilości rozdziałów, ale zmienia układ i pogłębia treść. Równocześnie przeprowadza inny podział treści poszczególnych trzech kultur. Stosowanie tego nowego układu wymaga od młodych adeptów etnografii z etnologią większego zapasu wiadomości, zwłaszcza z zakresu socjologii, a także historii gospodarczej i historii.

Z Zakładu Etnologicznego U. J. K. we Lwowie.

P. BAIDOFF-GROSSOWA

NORWESKIE MUZEUM NA WOLNYM POWIETRZU W BYGDŌ

Ś. p. Seweryn Udziela należał do grupy osób, którzy przed kilku laty propagowali idee założenia w Krakowie w Lesie Wolskim osiedla muzealnego. Przedkładano różne projekty w tej sprawie, podawano za wzór takiej instytucji muzeum szwedzkie — Skansen — ale sprawa ta, aczkolwiek bardzo ważna dla powiększenia dorobku kulturalnego Polski, nie wyszła w latach ostrego nasilenia kryzysu ekonomicznego poza ramy inicjatywy. Nie wątpiąc, że nadejść musi czas, kiedy idea utworzenia polskiego Skansenu stanie się żywotna, przedkładam ogólną charakterystykę muzeum norweskiego w Bygdö, w nadziei, że obok omówionego w naszej prasie szwedzkiego Skansenu koło Sztokholmu oraz Heimatismuseum w Królewcu, dostarczy ono przyszłemu muzeum plenerowemu w Polsce jeszcze jednego przykładu.

Bygdö, w którym mieści się ciekawe muzeum norweskie na wolnym powietrzu, leży niedaleko Oslo, tuż nad jedną z odnóg Oslofiordu. Rzesze turystów śpieszą tam, aby zobaczyć zarówno uroczy zakątek